

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: НОВІ ВИКЛИКИ Й ПРІОРИТЕТИ

Дністрянський Мирослав

доктор географічних наук, професор,
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ,
Кафедра географії і туризму
e-mail: m_dnister@ukr.net

У підходах до аналізу різних аспектів регіонального розвитку України на сьогодні особливо зловбоденними є проблеми призупинення негативних демографічних та економічних тенденцій, збереження територіально-політичної цілісності держави, формування загальнонаціональної культурної ідентичності. Дослідження сучасних суспільно-регіональних тенденцій доцільно здійснювати в розрізі макрорайонів, виділених з урахуванням насамперед історико-географічних й етногеографічних особливостей, які відзначаються характерними рисами політичного і соціально-економічного розвитку. Ідентифікація усіх негативних явищ регіонального розвитку України може бути інформаційною основою регіональної політики, спрямованої на створення механізмів ефективного використання позитивних передумов і усунення чи послаблення негативного впливу різних деструктивних чинників. Здійснювати таку політику в сучасних умовах мають не лише органи державної влади, але й громадські організації, політичні партії, наукові центри та ін. Виділено деякі принципи здійснення регіональної політики, зокрема, зроблено висновок про те, що збалансований регіонально-економічний і соціальний розвиток потребує насамперед нової індустріалізації та посилення економічної ролі регіонів історичного ядра України, які сьогодні через об'єктивні й суб'єктивні передумови суттєво відстають у промисловому розвитку.

Ключові слова: регіональний розвиток, суспільно-географічне районування України, регіональна політика, регіональні загрози територіально-політичній стабільності України

АБСТРАКТ

In the approaches to the analysis of various aspects of regional development of Ukraine, problems of suspension of negative demographic and economic trends, preservation of the territorial and political integrity of the state, and the formation of a nation-wide cultural identity are especially urgent today. The study of modern socio-regional trends is advisable to carry out in the context of macroregions, drawn on the basis of historical, geographical and ethnogeographic features, which are characterized by the distinctive features of political and socio-economic development. Identification of all the negative phenomena of regional development of Ukraine may be the informational basis of regional policy, aimed at creating mechanisms for the effective use of positive preconditions and eliminating or mitigating the negative impact of various destructive factors. In today's environment, such a policy has not only public authorities but also public organizations, political parties, research centers, etc. Some principles of regional policy are highlighted, in particular, it is concluded that balanced regional economic and social development requires, first of all, a new industrialization and strengthening of the economic role of the regions of the historical core of Ukraine, which today, due to objective and subjective preconditions, are significantly behind in industrial development.

Keywords: regional development, social and geographical regionalization of Ukraine, regional policy, regional threats to territorial-political stability of Ukraine

Сутність проблеми та її відображення в науковій літературі

Регіональний політичний і соціально-економічний розвиток кожної держави здійснюється через еволюцію взаємин центру й віддалених територій, зміни економічних потенціалів регіонів, а також розподіл між ними владних повноважень та фінансових ресурсів, перманентні зміни демографічної, соціально-економічної та політичної ситуації в різних частинах держави. Напряма і тенденції регіонального розвитку виявляються насамперед через процеси централізації і децентралізації, поляризації чи вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, зближення чи відчуження регіонів у соціально-культурному чи ментально-політичному аспекті. Суб'єктивним відображенням таких процесів є формування загальнодержавної та регіональної ідентичностей різного рівня, динаміки їхніх співвідношень.

Питанням регіонального розвитку в українській науковій літературі присвячено багато праць. Це насамперед публікації економіко-географів (А. Голікова, Ф. Заставного, С. Іщука, К. Мезенцева, М. Паламарчука, Г. П. Підгрушного, М. Пістуна, О. Шаблія та ін.) та фахівців регіональної економіки (М. Долішнього, В. Поповкіна, Л. Шевчук, С. Шульц та ін.). Підтверджуючи їхнє інформаційне значення, слід зазначити, що в цих публікаціях питання регіонального розвитку переважно звужували до економічних аспектів, абстрагуючись від динаміки процесів у політичній та соціально-культурній сфері. В останні роки з'явилися і нові соціальні та соціально-екологічні підходи до проблем регіонального розвитку (І. Гукалової¹, Л. Руденка, С. А. Лісовського,

Є Маруняк²), які частково розширили розуміння його змісту. Водночас треба взяти до уваги той факт, що через складне геополітичне становище в сучасній Україні на передній план виходять питання збереження територіально-політичної цілісності та регіональної соціально-культурної консолідації. Окрім того, поглибились негативні тенденції в демографічній сфері, а в соціально-економічному житті країни з'явилися нові суперечливі явища й тенденції. З огляду на це, є необхідність по-новому розглянути питання суспільно-географічної диференціації в Україні, визначити основні сучасні виклики збалансованому регіональному розвитку, обґрунтувати стратегічні напрями соціально-економічної політики. Саме вирішення таких питань і є метою цієї статті.

Виклад основних положень

Формування регіональних відмінностей кожної країни має об'єктивний та закономірний характер з огляду на взаємопов'язаність результатів усебічної взаємодії природно-географічних, історично-географічних та цілої низки суспільно-географічних чинників (етнокультурних, економічних, демографічних, політичних тощо). Для регіонального розвитку держави стратегічно важливим є наявність помітних районних відмінностей вищого рівня, тобто утворення в межах усєї території країни відносно великих за розмірами районів (макрорайонів), які різною мірою виділяються й набором самобутніх рис, і певною взаємопов'язаністю, а в окремих випадках – й проявами особливої районної ідентичності як результату самоусвідомлення населенням своєї районної унікальності. Межі таких районів мають переважно континуальний характер, а

¹ Гукалова І. Якість життя населення: методологія аналізу та її застосування в дослідженні розвитку регіонів України // *Український географічний журнал*. 2008. №1. С. 48–54.

² Руденко Л. Г. – Лісовський С. А. – Маруняк Є. О. Виклики і загрози просторового розвитку України на шляху до євроінтеграції // *Український географічний журнал*. 2016. №1. С. 41–46.

самі райони в реальності проявляються як окремі осередки впливу чи гомогенні в суспільно-географічному аспекті смуги. Рівень їхньої сформованості й однорідності також є суттєво диференційованими.

Незважаючи на об'єктивний характер процесів районоформування, виділення суспільно-географічних макрорайонів так чи інакше залежить від суб'єктивних підходів самих науковців, які спираються на свої принципи і критерії, а тому закономірна суспільно-географічна диференціація може по-різному інтерпретуватися у схемах районування. Що стосується України, то у підходах до її макрорайонування і по сьогодні відчутною є методологічна вузькість, зумовлена інерцією радянських економічно-детерміністичних підходів, що проявляється у прагненнях будь-що відшукати зони економічної спеціалізації чи «хімерні» територіально-виробничі комплекси як основу макрорайонних відмінностей.³ А за відсутності таких – проголосити їхнє «утворення» в межах суб'єктивно виділеного ареалу. Так само у виділенні районів і районних меж недостатньо спиратися лише на зони впливу найбільших міст України, що визначило підходи до макрорайонування О. Діброви, О. Шаблія, М. Паламарчука, О. Паламарчука, Л. Шевчук, М. Долішнього, оскільки вплив таких міст, з одного боку, не покриває всієї території України, а з іншого – вплив столиці, м. Києва, поширюється на кілька різних районів.⁴ А тому в аналізі процесів регіонального розвитку необхідно спира-

тися на таку модель районування, яка не лише виявляла б гомогенні економічні умови чи географію центрів впливу, але й інтегрально відображала б об'єктивні відмінності за усіма суспільно-географічними характеристиками, тобто і унікальність суспільно-географічних краєвидів окремих частин державної території, і їхнє особливе місце в суспільно-географічному устрої країни, а також наявність особливих соціально-політичних передумов і викликів. Що в цьому контексті є найбільш важливим для України: *своєрідність суспільно-географічних краєвидів більшої частини держави так чи інакше визначається історико-культурними чинниками, а також пов'язаними з ними відмінностями заселення і політичного розвитку, етнічного і релігійного складу населення, що часто зумовлює усвідомлення населенням окремих регіонів свої регіональної ідентичності, яка здебільшого є нижчим рівнем загальнонаціональної самосвідомості.* Отже, з урахуванням усіх окреслених підходів в дослідженні тенденцій регіонального розвитку як окремі макрорайони України з характерними особливостями суспільно-географічного ландшафту було виділено такі частини держави: 1) Закарпатський район (Закарпатська область); 2) Галицький район (Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська області); 3) Волинський район (Волинська і Рівненська області); 4) Буковинсько-Північно-Бессарабський район (Чернівецька область); 5) Подільсько-Поліський район (Вінницька, Хмельницька і Житомирська області); 6) Центрально-Правобережний район (Київська, Кіровоградська, Черкаська області); 7) Центрально-Лівобережний район (Полтавська, Сумська, Чернігівська області); 8) Дніпровсько-Харківський район (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області); 9) Донецький район (Донецька і Луганська області); 10) Одеський район (Одеська область); 11)

³ Заставний Ф. Д. *Територіальні передпланові прогнози.* – Київ: Наукова думка, 1998. – 182 с.; Поповкін В. А. *Регіонально-цілісний підхід в економіці.* – Київ: Наукова думка, 1993. – 219 с.

⁴ Діброва О. Т. *Географія Української РСР.* Київ: Радянська школа, 1958. – 412 с.; Шаблій О. І. *Деякі питання методології і теорії макрорегіоналізації України* // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географ. Вип. 24. 1999. С. 3–7.; Долішній М. І. – Паламарчук М. М. – Паламарчук О. М. – Шевчук Л. Т. *Соціально-економічне районування України* / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1997. – 50 с.

Центрально-Причорноморський район (Миколаївська і Херсонська області); 12) Кримський район (АР Крим).⁵

На сьогодні кожен з окреслених макрорайонів виділяється різними історично-географічними, етнокультурними та природно-ресурсними передумовами, своєрідним набором як сприятливих, так і негативних чинників регіонального розвитку. Зокрема, в контексті загроз територіально-політичній цілісності держави та пов'язаними з ними ментально-політичними небезпеками, зумовленими недостатнім рівнем ідентифікації населення з українською державністю, очевидною є пріоритетність проблеми відновлення суверенітету України у Криму та на непідконтрольній частині Донецького макрорайону. Причому важливо підкреслити, що негативні тенденції розвитку цих макрорайонів були помітними з самого початку проголошення незалежності України. Зокрема, у Криму державні структури України ніколи не обмежували діяльність добре організованої і фінансованої мережі проросійських громадсько-політичних організацій, що сприяло збереженню радянської ідентичності в поєднанні з російським патріотизмом. Тобто центральна українська влада практично не здійснювала регіональної політики з позицій державних інтересів, навіть не намагаючись обґрунтовувати й пропагувати історично-культурні та соціально-економічні підстави поєднаності Криму з материковою Україною, обмежити антиукраїнську пропаганду, сподіваючись лише на економічне та кар'єрне зацікавлення різних впливових кримських груп.

Так само вразливим щодо проявів територіально-політичної дестабілізації був і Донецький макрорайон (Донецька, Луган-

ська області), що пов'язано як з особливостями його заселення, соціально-економічного освоєння, недостатньою інтегрованістю в українські національно-державницькі процеси, так і з домінуванням місцевих фінансово-промислових груп із кон'юнктурними політичними інтересами, що визначило сильно виражений ступінь регіональної політичної самосвідомості на фоні значного поширення радянської ідентичності. В умовах недостатньої поєднаності Донецького макрорайону з українською державницькою ідеєю Росія навесні 2014 р. розпочала гібридну війну із залученням місцевих сепаратистських середовищ, внаслідок чого наприкінці 2017 р. Україна не контролювала ситуації на більш ніж третині території, у тому числі в регіональних центрах і кількох великих агломераціях (Донецько-Макіївській, Горлівсько-Єнакіївській, Луганській). Отже, на сьогодні несприятливий розвиток ситуації в цих двох макрорайонах є основним викликом територіально-політичній цілісності України. Але різні геополітичні небезпеки пов'язані з розвитком ситуації в інших макрорайонах держави, де зосереджена також значна кількість легальних проросійських організацій, які практично відкрито ведуть антидержавну діяльність. Відчутними є і прояви радянської ментальності та політичного нігілізму, що потребує цілеспрямованої державної політики в інформаційно-культурній сфері.

Масштабними і різнобічними є соціальні та економічні небезпеки регіонального розвитку України. Це насамперед характерна для всієї України демографічна криза, яка найбільш гостро проявляється у Центрально-Лівобережному, дещо менше – у Центрально-Правобережному та Подільсько-Поліському макрорайонах. Водночас в деяких західних макрорайонах (Волинському, Закарпатському) ситуація щодо тенденцій відтворення населення більш сприятлива, зате особливо зло-

⁵ Дністрянський М. С. Суспільно-географічне макрорайонування України: нові методологічні підходи і пропозиції // *Limes*, 2014. – Т. 1. – С. 11–21.

боденними є питання зайнятості й зовнішніх трудових міграцій. Зберігається і дуже високий рівень незрівноваженості статевій структурі населення (жінки 53,7%, чоловіки 46,3%), критично зростає кількість розлучень (у середньому на 5,9 шлюбів припадає 3,3 розлучень), залишається високою дитяча смертність, особливо у сільській місцевості. Викликають тривогу тенденції економічної стагнації і зокрема – деіндустріалізації України, характерні для більшої частини території держави, зумовлюючи поширення масового безробіття, еміграції, зниження рівня добробуту громадян. На фоні зростання державної заборгованості, недостатності капіталовкладень збільшується розрив у рівнях промислового виробництва різних макрорайонів України, засвідчуючи наявність уже дуже суттєвих територіальних диспропорцій їхнього економічного розвитку. Це, зокрема, проявляється у зростанні контрастів в обсягах виробництва промислової продукції на одну особу, зокрема, в Харківсько-Придніпровському макрорайоні цей показник є на порядок вищим, ніж у деяких західних макрорайонах, насамперед Закарпатському й Буковинсько-Північно-Бессарабському. Все більш помітними є економіко-географічні диспропорції у розвитку регіональних центрів та віддалених територій, зумовлюючи внутрішньо регіональні контрасти та розширення внутрішньо регіональної соціально-економічної периферії.

Ідентифікація небезпек регіонального розвитку України може бути вихідним пунктом всіх конструктивних впливів на політичну та соціально-економічну ситуацію в державі, що і є основним завданням регіональної політики, яка в сучасних умовах, з огляду на більшу кількість завдань, мусить розглядатися ширше – як внутрішня геополітика, основним засадничим принципом якої мало б бути створення механізмів ефективного використання позитив-

них передумов і усунення чи послаблення негативного впливу різних деструктивних чинників.

Визначитись зі стратегію розвитку

З огляду на реальні виклики, які постали перед Україною, основним завданням регіональної політики (внутрішньої геополітики) на сучасному етапі є: 1) відновлення суверенітету в межах державної території та забезпечення територіально-політичної цілісності України; 2) оптимізація територіальної структури державної влади й місцевого самоврядування; 3) усунення ментально-культурних контрастів у поглядах на державно-політичний розвиток України; 4) призупинення негативних соціально-демографічних тенденцій; 5) збалансування економічного розвитку, виявлення регіональних можливостей економічного росту. І тут важливо наголосити на одному принциповому моменті: регіональну політику з подолання різних небезпек макрорайонного рівня на сьогодні мають здійснювати не лише органи державної влади, недосконалість і невідготовленість яких в контексті регіональної політики є доконаним фактом, але й сукупність усіх інших суспільно-політичних структур – громадських організацій, політичних партій, наукових центрів, різних фахових середовищ, зокрема інформаційних. Не вдаючись до конкретики щодо вирішення окремих проблем регіонального розвитку (це предмет широкого суспільного обговорення), важливо виділити кілька принципових положень щодо реалізації регіональної політики. Зокрема: 1) реінтегрувати окуповані території до складу України важливо (і можливо) мирним шляхом за умови консолідації українського суспільства, міжнародного тиску, зміни соціально-політичної й економічної ситуації в Росії; 2) в процесі оптимізації взаємин центру і регіонів не можна вдаватись до двох край-

ніх варіантів – централізації чи децентралізації: необхідним є баланс центральних й регіональних інтересів та повноважень; на низовому рівні при створенні об'єднаних територіальних громад не можна допускати погіршення соціально-культурного обслуговування віддалених сільських поселень і відповідно – обезлюднення сільської місцевості; 3) міжрегіональне зближення суспільних поглядів щодо національно-державних цінностей та інтересів можливе за умов зміцнення української політичної нації, утвердження загальнодержавної самосвідомості, поглиблення культурної ідентичності держави; держава також має утверджувати геополітику національної пам'яті, спираючись на позитивну оцінку тих важливих моментів та постатей минулого щодо яких є загальноукраїнський консенсус; 4) збалансований регіонально-економічний і соціальний розвиток не може здійснюватись на

заходах заявленої концепції т. зв. сталого розвитку, яка по суті передбачає низькі темпи росту економіки через запровадження низки обмежень щодо використання ресурсів, а потребує різкого економічного прориву, насамперед у напрямі нової індустріалізації, та посилення економічної ролі регіонів історичного ядра України, які сьогодні через об'єктивні й суб'єктивні передумови суттєво відстають у промисловому розвитку.

Насамкінець слід зазначити, що через практичну відсутність цілеспрямованої діяльності щодо економічного піднесення та консолідації суспільства на основі загальнонаціональних інтересів Україна зіткнулася з низкою суттєвих загроз регіонального розвитку, що потребує нового погляду і щодо розуміння сутності сучасних викликів, і щодо застосування нових підходів у регіональній політиці.

Список використаної літератури

1. Гукалова І.В. Якість життя населення: методологія аналізу та її застосування в дослідженні розвитку регіонів України // *Український географічний журнал*. 2008. №1. С. 48–54.
2. ДІБРОВА О.Т. *Географія Української РСР*. Київ: Радянська школа, 1958. – 412 с.
3. Дністрянський М.С. *Політична географія України. Навчальний посібник*. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 348 с.
4. Дністрянський М.С. Суспільно-географічне макрорайонування України: нові методологічні підходи і пропозиції // *Limes*, 2014. – Т. 1. – С. 11–21.
5. Долшній М.І. – Паламарчук М.М. – Паламарчук О.М. – Шевчук Л.Т. *Соціально-економічне районування України* / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1997. – 50 с.
6. Заставний Ф.Д. *Територіальні передпланові прогнози*. – Київ: Наукова думка, 1998. – 182 с.
7. *Макроекономічне районування України: історичні витоки, сучасність, перспективи* // Відп. ред. Шульц С. Л. – Львів, 2011. – 268 с.
8. Підгрушний Г.П. *Промисловість і регіональний розвиток України. Монографія*. – Київ: Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.
9. Пістун М.Д. – Мезенцев К.В. – Тьорло В.О. *Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект*. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 130 с.
10. Поповкін В.А. *Регіонально-цілісний підхід в економіці*. – Київ: Наукова думка, 1993. – 219 с.
11. Руденко Л.Г. – Лісовський С.А. – Маруняк С.О. Виклики і загрози просторового розвитку України на шляху до євроінтеграції // *Український географічний журнал*. 2016. №1. С. 41–46.
12. Шаблій О.І. *Деякі питання методології і теорії макрорегіоналізації України* // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географ. Вип. 24. 1999. С. 3–7.